

3. Suzuki Sh. Civilization and Empire. China and Japan's Encounter with European International Society / 2009 by Routledge – 256 p.
4. Suzuki Sh. Viewing the Development of Human Society from Asia // Volume 1, Issue 2, July 2012 [Електронний ресурс] / Shoko Suzuki / – Режим доступу: Електронний ресурс <http://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0001.205/--viewing-the-development-of-human-society-from-asia?rgn=main;view=fulltext>
5. Соколов М.М. О процессе академической (де)цивилизации // [Електронний ресурс] / М.М.Соколов / – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/11/27/1251385621/Sokolov.pdf>
6. Желизнык М. Гигиенические практики в советской и современной России / М. Желизнык // ЖССА, 2007. Т.10. № 1. С. 133-140.
7. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н.Еліас. [пер. з нім. О.Логвиненко]. – Київ, Видавничий дім “Альтернативи”. – 2003. – 672 с.

Отримано 18.08.2013р.

УДК 338.28(477)

Панькова О.В. °

Інститут соціології НАН України, кандидат соціологічних наук, доцент, докторант

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: НОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ

Розкрито сутність новітньої концепції сталого людського розвитку. Визначено пріоритети розвитку сучасного суспільства у контексті загально цивілізаційних процесів. Розкрито стан, умови, перешкоди становленню сталого та людського розвитку в Україні, висвітлено взаємозв'язок між основними концепціями суспільного розвитку із залученням результатів всеукраїнських моніторингових досліджень. Проаналізовано стан, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення цих процесів на підставі існуючої ресурсної бази

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, сталий розвиток, людський сталий розвиток, соціальні чинники, інформаційне забезпечення

Раскрыта сущность новой концепции устойчивого человеческого развития. Определены приоритеты развития Украины в контексте общих цивилизационных процессов. Раскрыты состояние, условия, риски и препятствия, связанные со становлением устойчивого и человеческого развития в стране. Исследована взаимосвязь между этими концепциями общественного развития с использованием результатов мониторинговых исследований. Проанализировано состояние, проблемы и перспективы информационного обеспечения этих процессов на основе имеющейся в стране ресурсной базы

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческое развитие, устойчивое развитие, человеческое устойчивое развитие, социальные факторы, риски, информационное обеспечение

The essence of the new concept of sustainable human development. Identified development priorities of Ukraine in the context of the overall process of civilization. Disclosed to the state, conditions, risks and obstacles associated with the development of sustainable and human development in the country. The relationship between these concepts of social development using the results of monitoring studies. The state, problems and prospects of information support of these processes on the basis of the available resource base in the country.

Key words: human potential, human development, sustainable development, risk, information

Невизначеність станів сучасного світу – турбулентного, протирічливого, розірваного, небезпечного, травмованого, ризикованого, атомізованого, індивідуалізованого, хиткого, нестабільного гостро ставить проблему необхідності базисних змін в системі «людина - суспільство - природа», від вирішення якої залежить майбутнє людства, країни, кожної людини. Не тільки несподівані фінансові кризи, падіння економіки, банкрутства, зростання безробіття, зниження доходів, економічна неспроможність цілих країн, а й деструкція культури, моральна деградація стали ознаками сучасного розвитку. Хижацьке використання ресурсів, орієнтація виключно на поточне споживання обмежує права і можливості майбутніх поколінь, не залишаючи їм вибору повноцінного способу життєдіяльності.

Актуальність. Пошук конкретних відповідей на питання про взаємозалежність процесів суспільного і природного розвитку показує, що, незважаючи на різноманіття підходів у вирішенні даної проблеми, всі вони сходяться в тому, що необхідно виробити єдину концепцію і стратегію соціоприродної форми розвитку, що враховує екологічні, економічні, соціальні та культурні імперативи суспільства тощо, під якими розуміється такий розвиток суспільства, яке не руйнує природні системи, а забезпечує виживання людства і безперервний розвиток цивілізації. Важливу роль набуває розуміння розвитку людини, суспільства і природи, реалізація принципу коеволюції.

Передовими цивілізаційними стратегіями лінійного прогресу людства виступають на сьогодні концепції сталого розвитку, екологічної безпеки, людського розвитку, ноосферного розвитку. Новітня концепція сталого людського розвитку будується на тому, що б'єктивний розвиток суспільства визначає справедливість як основну передумову виживання людства і усталеного цивілізаційного прогресу. Справедливість є актом згоди, злагоди, прогнозованості та довіри, які закладають підвалини продуктивної взаємодії.

Світова спільнота в кінці ХХ століття визначила два головні пріоритети суспільного розвитку: забезпечення розвитку людського потенціалу як основної мети і головного чинника розвитку (щорічні доповіді ПРООН, починаючи з 1990 року); забезпечення сталого розвитку як безальтернативної умови подальшого розвитку людської цивілізації (конференція ООН з навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

В сучасних умовах суспільний прогрес і багатство країни можуть забезпечувати лише працездатні, здорові і активні громадяни, тому метою суспільного розвитку є створення сприятливих умов для довготривалого, здорового, наповненого творчістю життя людини., розвиток людини - це процес розширення свободи вибору. При цьому підкреслюється, що кількість варіантів вибору може бути нескінченним. Але на всіх рівнях розвитку три найбільш важливі варіанти зводяться до можливостей обрати довге і здорове життя, отримувати знання і мати доступ до ресурсів, необхідним для підтримання гідного рівня життя.

Під сталим розвитком розуміється такий розвиток суспільства, при якому задоволення потреб у природних ресурсах нинішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Це

узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку, коли техногенне навантаження не буде перевищувати можливостей навколишнього середовища до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими.

Створення концепції людського розвитку обумовлено особливістю сучасної епохи - перенесення акцентів оцінки цивілізаційного прогресу з накопичення матеріальних ресурсів на розвиток людини задля її блага та її власними силами, на збереження і примноження людського потенціалу країни. Це завдання може бути реалізовано лише за умови забезпечення стійкого та динамічного людського розвитку. Людський потенціал є інтегральною характеристикою життєздатності суспільства (країни, держави) як суб'єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими суспільствами [1]. Особливо гостро постають питання раціонального використання природних ресурсів, збереження навколишнього середовища для України. Це обумовлено низьким технологічним рівнем виробництва, неефективним використанням наявних ресурсів, низькими обсягами виробництва необхідних товарів при високих витратах. Україна порівняно з країнами ЄС має високі показники утворення та накопичення відходів виробництва і споживання, які мають тенденцію до збільшення. Такий стан негативно позначається на можливостях людського розвитку, значно знижує життєздатність і міцність українського суспільства. Тому підґрунтям стратегії соціально-економічного розвитку України та її регіонів в сучасних умовах має стати стале економічне зростання на інноваційній основі, орієнтоване на забезпечення людського розвитку, підвищення якості життя, на безпечну життєдіяльність.

Проблема дослідження. Аналіз наукових праць свідчить про недостатнє висвітлення взаємозв'язку між основними концепціями суспільного розвитку, про обмежене залучення соціологічної інформації при розв'язанні існуючих в суспільстві проблем, пов'язаними з людським і сталим розвитком. Невизначеними і неусвідомленими є переваги сталого розвитку, які обумовлюють якісне та безпечне існування нинішнього покоління та створюють можливості до гідного існування майбутніх поколінь, розвитку людського потенціалу країни

Аналіз наукових досягнень і публікацій. В Україні дослідження окремих аспектів концепцій сталого розвитку проводили такі вчені, як Б. Буркінський, Б. Данилишин, В. Волошин, С. Дорогунцов, М. Згуровський, В. Кухар, М.Хвесик, С.Харічков, В. Шевчук та інші. Однак, комплексних досліджень в цій галузі, які включають в себе соціальні, економічні та правові аспекти забезпечення сталого розвитку, не проводилися. Серед українських вчених політико-економічний та соціально-економічний аналіз людського потенціалу досліджуються А.Колотом, С. Злупко, О.Грішнвою, О. Стефанишин, Л. Курій та ін..

Тісний взаємозв'язок властивостей конкретного суспільства і властивостей людей, що його утворюють і, навпаки, властивості людини у взаємозв'язку з його соціальним середовищем розглядалися соціологами-класиками. Так, витоки концепцій людського потенціалу в розвинутій формі можна бачити в ранньому марксизмі, трактуваннях суспільства Е. Дюркгеймом, М. Ковалевським, М. Вебером, Г. Зіммелем, П. Сорокіним та іншими соціологами кінця ХІХ - початку ХХ століття, серед яких А. Сміт, Д. Рікардо, У.Петті, Г.Беккер та ін.. Сучасні

соціологічні інтерпретації презентовані в роботах П.Бурд'є, З. Бжезинського, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Р. Коуза, Д. Тофлера, Д. Белла, Д. Норта, Т. Шульца та ін.

Серед російських наукових шкіл значну теоретичну та емпіричну роботу проводив Інститут людини РАН, Інститут філософії РАН, фахівці яких створили оригінальну теоретичну концепцію людського потенціалу та методикку його вимірювання. Значний внесок в розробку цього питання зроблено російськими дослідниками, серед яких Н. Римашевська, Т. Заславська, І. Соболева, І. Фролов, Б. Юдін, Вал.Луков, Вл. Луков, С. Малков, С. М. Осташевский, В. Шорохов, Ю. Корчагин, Ю., А. Фурсенко, Л. Чижова, О.Іванов та ін.

Метою статті є визначення засад новітньої концепції людського сталого розвитку, взаємозв'язку концептуальних положень людського і сталого розвитку на підставі теоретичних узагальнень та результатів соціологічних досліджень, аналіз існуючого інформаційного забезпечення

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України проблеми і людського та сталого розвитку на сучасному етапі є невирішеними, не зважаючи на їх актуальність і визначені цивілізаційні пріоритети. Структурною основою сталого розвитку виступють екологічна, соціальна і економічна складові. Системне їх узгодження є актуальним і складним завданням. Взаємозв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження рівних прав сьогodнішніх і майбутніх поколінь на наявність і використання природних ресурсів, потребує досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам суспільства. Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на конструктивні суспільні відносини

Україна має надзвичайно гостру потребу переходу до моделі сталого розвитку, що обумовлено:

досить великою часткою сировинних і енергоємних видів виробництв у загальній структурі економіки, що призводить до виснаження природних ресурсів; високим рівнем забруднення навколишнього середовища, що негативно позначається на здоров'ї населення.

Взаємозв'язок між людським і сталим розвитком спостерігається на рівні оцінок цих процесів. Для вимірювання розвитку людського потенціалу використовується інтегральний показник Індекс людського розвитку (ІЛР), який використовується в практиці міжнародних порівнянь і утворюється з трьох параметрів (оцінки рівня життя, рівня освіти й очікуваної тривалості життя), цей індекс дозволяє визначити відносний рівень розвитку людського потенціалу країн, який, безумовно, формується під впливом процесів, що відбуваються в економіці та навколишньому середовищі

Відбувається деградація людського потенціалу, що проявляється в депопуляції населення, погіршенні здоров'я, зниження якості освіти при збільшенні терміну навчання, деградації морально-етичних норм існування суспільства.

В національній доповіді «Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості» [2, С.158-159] докладно розкрито концептуальні положення

людського сталого розвитку, а також парадокси та закономірності людського розвитку в Україні. Ми зупинимося на характеристика людських ресурсів України.

Людські ресурси включають демографічну ситуацію, показники стану здоров'я населення, освітньо-кваліфікаційного потенціалу (статистичні дані)

Демографічна ситуація. Кризовий характер демографічної ситуації в Україні вже тривалий час визначається не тільки депопуляцією, а й її сполученням з погіршенням якості населення (насамперед, його здоров'я). При цьому серед країн світу, в яких чисельність померлих перевищує кількість народжених, Україна і дотепер виділяється масштабністю та доволі затяжним характером депопуляції, зокрема, наразі входить до п'ятірки країн світу з найвищими показниками природного убутку населення. У цілому за 2000–2012 рр. чисельність населення у нашій країні скоротилася більш ніж на 3,5 млн. осіб, і на 1 січня 2012 склала 45,6 млн. Внаслідок тривалої депопуляції населення Україна наразі зазнає не лише кількісних втрат, а й деформацій соціально-демографічної структури, що неодмінно позначається на її демографічних перспективах і можливостях забезпечення сталого людського розвитку. Безпрецедентним падінням народжуваності в останнє десятиліття ХХ сторіччя як складової швидкої депопуляції був запущений механізм довготривалих змін у віковому складі населення – зменшення частки дітей і молоді та збільшення частки людей старшого і похилого віку. Україна належить до демографічно найбільш старих країн, в яких частка населення віком 60 років і старше перевищує 20% (на 1.01.2012 р. – 21,2%, у т.ч. у міських поселеннях – 20,2%, у сільській місцевості – 23,3%). Суттєвим наслідком старіння населення та його сталого природного убутку в Україні є подальше скорочення бази відтворення трудового потенціалу. Вже у найближчі п'ятнадцять років абсолютна і відносна чисельність перспективних з точки зору формування трудового потенціалу контингентів населення (осіб допрацездатного і працездатного віку) має помітно скоротитись. Особливо прискориться цей процес у 2015–2020 роках внаслідок виходу у цей час за межі працездатного віку найбільш численних поколінь.

Стан здоров'я населення. Здоров'я є капіталом, який частково дістається конкретній людині від її батьків та численних предків, але значно більшою мірою формується, зберігається, примножується або втрачається впродовж усього наступного життя залежно від умов існування та поведінки індивідууму. Капітал здоров'я є основою для людського капіталу в цілому. Стан здоров'я населення залежить від способу та рівня життя; біологічних чинників (спадковість, вік, стать тощо); стану довкілля (екологічна ситуація, безпека життєдіяльності); доступності й ефективності охорони здоров'я. Ознаками незадовільного стану здоров'я населення України є: зменшення частки здорових осіб, і відповідно, зростання кількості хворих та інвалідів; одночасне зростання тягаря важких хронічних хвороб зі значно вищою, ніж у розвинутих країнах, поширеністю інфекційних хвороб; високий рівень передчасної смертності, особливо чоловіків. В Україні на 10 років нижчий від рівня розвинутих європейських країн показник середньої очікуваної тривалості життя, що детермінується високою передчасною смертністю. Так, у 2011 році її рівень був у 2,4 рази вищим від аналогічного у країнах ЄС, а від окремих захворювань – у десять разів.

Освітньо-кваліфікаційного потенціал населення. Вища освіта в Україні набуває все більш масового характеру. Чисельність контингенту студентів ВНЗ у 2007/08 н.р. сягнула історичного максимуму – 2,8 млн. осіб, що в 1,7 разу більше, ніж у 1990/91 н.р.; при цьому чисельність студентів у розрахунку на 10 000 населення за цей період зросла вдвічі (з 300 до 606 осіб). Останніми роками кількість студентів ВНЗ почала зменшуватися, що пов'язано виключно зі скороченням загальної чисельності молоді (демографічна хвиля, викликана різким зниженням народжуваності у 1990-х роках), – адже повікові рівні охоплення навчанням у ВНЗ не знизилися (щоправда, й не зросли). Наразі 51,6% молоді віком 17–21 років є студентами ВНЗ I–IV рівнів акредитації, серед 18-річних рівень охоплення навчанням у ВНЗ сягає понад 60%. Позитивною ознакою освітньо-кваліфікаційної трансформації населення країни є покращання (принаймні кількісно) показників освіченості населення – до 6,6% зменшилась питома вага осіб, які мають освіту не вище за базову загальну, і до 26,8% – збільшилася частка осіб із вищою освітою. Це надзвичайно важливо для розвитку людського потенціалу нації, адже освіта, поряд із здоровим життям та матеріальним добробутом, належить до основоположних прав людини. Водночас слід враховувати, що масовий характер вищої освіти значною мірою позбавляє її властивостей соціального ліфта: наявність диплому ВНЗ вже перестає бути беззаперечною конкурентною перевагою, адже такі дипломи є у переважній більшості молодих людей.

Можливості удосконалення соціальних відносин значно зростають коли враховують соціально-психологічні настанови, цінності, настрої, мотивацію, соціальне самопочуття людини, а також її оцінки щодо умов життєдіяльності та життєзабезпечення і прагнення до соціальних змін. Прийняття будь-яких управлінських рішень з врахуванням думок громадян України є запорукою їх подальшого сприйняття та ефективного впровадження. Міжнародна практика соціального управління широко використовує проведення соціологічних та експертних опитувань для визначення політичних, соціальних, економічних та інших орієнтації населення з будь-яких питань. В Україні ця практика розповсюджена в край обмежено, особливо бурхливий сплеск вивчення думок та оцінок населення відбувається під час передвиборчих та виборчих компаній і носить політичний характер.

На державному рівні в певній мірі цей недолік компенсують результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 1992-2012 роки [3]. На регіональному рівні соціологічного моніторингу в Україні не ведеться, а на виробничому рівні – це фрагментарні несистемні дослідження, які проводяться за ініціативою роботодавців, профспілок, за міжнародними проектами тощо. Але вони не дають комплексної системної інформації про соціальний стан, що значно знижує ефективність прийняття управлінських рішень та визначені їх пріоритетності. Тому актуальним є запровадження соціологічного моніторингу зі сталого розвитку та включення у проект Концепції сталого розвитку відповідних положень з інформаційного забезпечення. Одночасно простежуються можливості доповнення соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України певним блоком додаткових питань для визначення пріоритетів в управлінні сталим розвитком в Україні та її регіонах.

У соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України відстежуються оцінки населенням України суспільних процесів, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, соціальній, економічній, екологічній тощо. Завдяки залученій за тривалий термін інформації є можливість визначити не тільки стан, але і тенденції зміни оцінок соціального самопочуття населення та суспільних настроїв, його відношення до економічної, політичної, соціальної та екологічної ситуації, до інституцій, які покликані захищати права та інтереси людей. Завдяки соціологічним даним є можливість оцінити стан здоров'я, умови проживання, а також важливу складову суспільних відносин, яка характеризує рівень довіри громадян у розв'язанні життєвих проблем від сім'ї до правозахисних органів, органів державної та місцевої влади, громадських об'єднань тощо. Відношення до проблем сталого розвитку оцінити можливо через оцінки екологічного, соціального та економічного стану, а також через систему оцінок суспільних відносин, які визначають ціннісні орієнтації та стратегії людини, а також шляхи їх досягнення.

Головним чинником сталого розвитку є людський потенціал з високими духовними цінностями, який усвідомлює та реалізує його принципи. Оцінку усвідомлення людиною проблем глобальної безпеки, яка визначає зміст сталого розвитку, неможливо здійснити через відсутність цільових наукових досліджень цього напрямку. Але побічні відповіді на питання щодо соціального самопочуття людей, їх прагнень та настанов дають можливість визначити соціальні чинники сталого розвитку.

Важливим питанням для модернізації країни на засадах людського сталого розвитку є нагромадження та розвиток людського, інтелектуального, культурного, соціального капіталу через створення умов для її накопичення та розвитку, через високу якість життєдіяльності. Наявність глибокої кризи перспективи в суспільній свідомості потребує пошуку шляхів добровільного включення в процес модернізації значної частини суспільства.

Теоретичні узагальнення проблем соціального капіталу приводять до висновку, що специфікою стану суспільної свідомості на фоні кризи перспективи є домінування цінностей традиціоналізму та матеріалістичних цінностей. Це значно відрізняє нас від європейців. За результатами соціологічного моніторингу простежується це через високий рівень довіри до сім'ї, родичів, співробітників 54-59% [3, С. 342-345], що свідчить про нігілістичне ставлення до державних інституцій. Проте така сама кількість (56%) стверджують, що в нашому суспільстві більшість не любить обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим. Наявне певне протиріччя при порівнянні довіри та готовністю проявити альтруїстичність, допомогти іншим.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли нема довіри, нема впевненості в угодах, домовленостях, в виконанні обов'язків, в змінах найкраще тощо. Протягом 1994-2012 рр. за результатами соціологічного моніторингу простежується хронічна недовіра населення України до основних державних інститутів, які презентують законодавчу, виконавчу, представницьку і судову гілки влади (Верховна Рада України, Уряд України, Президент України, суди), що також опосередковано зменшує ступінь довіри до інших державних, а також недержавних – благодійних, громадських – рівень довіри ледве перевищує

15%. Низький рівень довіри зафіксовано відносно майже усіх державних і недержавних інституцій суспільства

За даними соціологічного Моніторингу Інституту соціології НАН України за 2012 рік у відсотковому співвідношенні довіряють скоріше і повністю (сумарне значення) сім'ї та родичам 94,4%, колегам по роботі 49,5%, сусідам - 49,1%, співвітчизникам – 43%, підвищився рейтинг довіри до церкви та духовенства – 52%, засобам масової інформації - 29,9%, армії – 26,7%, рівень довіри до місцевих органів влади та до Президента майже співпадає з рівнем довіри астрологам (15,8 – 15,3%), а показники довіри до профспілок та до приватних підприємців – майже рівні (14,8-14,5%). Усім іншим державним інституціям українське населення висловило вкрай низький рівень довіри, найнижчі рейтинги – у Верховної Ради та політичних партій 7-6%. Громадянська активність зі статистичного та соціологічного погляду - явище неоднозначне і навіть протирічливе. У 1991 році в країні налічувалось близько 300 активних організацій, в 1996 році – майже 12000, в 2000 році – близько 27000, а на початок 2011 року в загальному Державному реєстрі підприємств та організацій кількість громадських організацій становила 67696 і зросла до 71767 на початку 2012 року [4]. Проте, за висновками експертів, із них провадять діяльність тільки 8–9%, а загальне кількісне членство в них майже не зросло. Це підтверджують дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (протягом 20 років незалежності 12-17% громадян є членами недержавних громадських організацій – цей показник залишається стабільним протягом часу). Громадянська активність є низькою (менше 2,2% українців протягом року працювали в об'єднанні чи організації неполітичної спрямованості, тоді як у розвинутих країнах з високим рівнем соціального капіталу цей показник є більшим у 15-20 разів. Так, у Ісландії – 49%, у Фінляндії – 31%, в Норвегії – 25%, в Данії 23,6% [5]

Розвиток людського потенціалу українського суспільства неможливий без системи, що формує і тримає суспільство як цілісність. Влада, бізнес та населення не склали здорову міцну систему для формування узгоджених дій в економічній, соціальній, екологічній сферах. Така ситуація є значною перешкодою сталому розвитку. Так, три чверті дорослого населення не знають як діяти, щоб вплинути на рішення влади при розв'язанні найболючіших для них питань, 80% населення не знає як вплинути на діяльність місцевих органів влади. Більш 90% не можуть визначитись, як впливати на неприйнятні рішення щодо державної політики та управління. Тривала неспроможність щось змінити, соціальна пасивність та байдужість в ситуаціях грубого порушення законних прав та інтересів основної маси населення свідчить про несформованість громадянського суспільства, про вкрай низький рівень розвитку демократії. Відсутні механізми впливу на владні інститути. Повагу до гідності людини важко простежити. Населення, крім сім'ї та родичів не довіряє майже нікому.

Значним гальмом людському розвитку виступають внутрішні чинники - низька самооцінка населення, яка не вірить в себе, в свою соціальну впливовість як самодостатнього суб'єкта суспільних відносин. Хоча усвідомлення необхідності цього є – 50% невдоволені розвитком демократії в країні, задоволених лише 17,8%. Адже саме громадянське суспільство є інтегратором, реально спроможним гармонізувати інтереси населення країни в цілому та його окремих

соціальних груп, ключовим, на рівні з державою, суб'єктом реформування суспільства. Тому реалізація завдань сталого розвитку потребує підвищення участі громадян у процесі прийняття управлінських рішень, орієнтації на активізацію розвитку громадянського суспільства. Перешкодою для становлення та розвитку повноцінного громадянського суспільства є значна його аномічна деморалізованість. З 2005 до 2012 р. стабільно зростає кількість тих, хто вважає, що зневіра превалює в свідомості людей (76,3 – 85,6%). Настанова: «Недовіра – це гарантія безпеки» притаманна 51,6% на противагу 36%, які з цим незгодні. Гостру нестачу соціального порядку засвідчують від 70,2 до 89% громадян, відчують стабільне порушення законів майже 70% населення країни. Потребу у справжній дружбі відчують більш ніж 60% громадян [3, С.351-354].

Для оцінки суспільних ресурсів на потреби сталого розвитку важливою є зміст та сутність гостроти сучасних соціальних проблем. За результатами соціологічного моніторингу розподіл місць визначився наступним чином: 1 - стабілізація ситуації на ринку праці, забезпечення гарантій зайнятості; 2 - боротьба зі зростанням цін, забезпечення достатнього для нормального життя рівня доходів, 3 - своєчасність виплат зарплат та пенсій, 4 - стабільна робота підприємств, 5 - боротьба із злочинністю. Така ситуація свідчить про небезпечний стан соціально-економічної сфери суспільства, про наявність ризиків, на які населення не може вплинути ніж солідарністю та протестами.

Людина прагне до кращого, зразки досконалих відносин присутні в її свідомості, проте соціальна реальність не дозволяє їх реалізувати. Розуміння порядку, за даними моніторингового дослідження, перш за все пов'язане з подоланням корупції, забезпеченням справедливості та рівності перед законом, узгодженості дій в гілках влади заради суспільного блага і можливостей мати високу якість життя, розкривати свій потенціал кожній людині. Показовим є факт достатньо високих самооцінок населенням особистих рис – упевненості у власних силах (43,2%), ініціативності і самостійності у вирішенні життєвих проблем (42,3%), проте у повній мірі реалізувати ці якості не вдається. Тому більш ніж 60% живуть, як дозволяють обставини, як прийдеться без можливості істотного впливу на власну долю, а п'ята частина населення констатує, що перебувають у постійній боротьбі за виживання.

Крізь узагальнену призму аналізу цінностей людини можливо спрогнозувати сприйняття принципів сталого розвитку та їх практичну реалізацію, а також умови для людського розвитку. Сенс свого життя, за соціологічними дослідженнями Інституту соціології НАН України переважна більшість населення вбачає у *сімейному благополуччі*, у дітях та онуках як своєму продовженні. Саме ця людська цінність обумовлює формування умов сталого розвитку для її реалізації через наявність сучасного гідного існування та функціонування, а також створення умов для нормальної життєдіяльності сім'ї – благополуччі дітей та онуків як представників майбутніх поколінь. На друге місце в сенсі життя опитані поставили матеріальний добробут, потім душевний спокій, злагоду з самим собою, єднання з природою. На четвертому місці – прагнення до соціальної справедливості, громадянської злагоди, що виступає домінантою забезпечення сталого людського розвитку.

В контексті сталого розвитку зміст матеріального добробуту має певні свої особливості і відрізняється від звичних принципів та ідеологічних настанов минулого щодо задоволення постійно зростаючих матеріальних потреб. За умов різкого розшарування населення та високої диференціації доходів подальше задоволення зростаючих потреб у багатій частки населення посилює існуючу нерівність. Тому за умов подолання бідності та досягнення гідних матеріальних стандартів життя повинно бути забезпечено вирівнювання доходів між різними верствами населення.

Оцінки власного мабутнього. Серед соціальних чинників які сприяють і людському, і сталому розвитку значну роль відіграє психологічний настрій населення щодо майбутнього України. На питання «Які почуття у Вас переважають, коли Ви думаєте про майбутнє України?» відповіді опитаних розподілились на користь позитивних сподівань. Найбільш вагомим почуттям, які охоплюють людей, коли вони думають про майбутнє України – це надія, оптимізм, інтерес, впевненість. Серед негативних почуттів переважають – тривога, розгубленість, страх, безвихідь, песимізм. Оцінки респондентів щодо власного майбутнього мають більш вагомий та яскравий забарвлення щодо позитивних сподівань та очікувань. Надія, оптимізм, впевненість, інтерес, задоволення, радість більш ніж у 2 рази вище ніж негативні сподівання щодо власного майбутнього.

Соціальні чинники, які обумовлюють формування сприятливих умов для майбутніх перспектив країни та особи потребують підтримки та стимулювання. Але одночасно діють негативні соціальні чинники, які перешкоджають становленню сталого розвитку. За результатами соціологічного опитування саме характерні риси сучасного українського суспільства є тим негативним важелем, який породжує ризики та загрози для майбутніх перспектив. Перші п'ять місць посіли – безладдя (52,5%), розруха (36,4%), убогість (35,7%), протистояння (24,1%), безвихідність (19,7%) [3, С.358]. Поглиблюються ці негативні характеристики стану українського суспільства низьким рівнем розвитку суспільних відносин та соціального потенціалу, які визначаються, перш за все високим рівнем недовіри людей до сімейного, виробничого, владного та іншого оточення, що не сприяє розвитку людського потенціалу українського суспільства

Екологічні чинники сталого розвитку, їх вплив на розвиток людського потенціалу обумовлюються загальною екологічною ситуацією в країні, що змінювалась в залежності від обсягів та інтенсивності виробництва продукції, особливо промислової. Незадоволеність станом дозвілля простежувалась найбільшою мірою з 1994 по 1998 роки, коли виробничі навантаження на підприємства тяжкої промисловості були високими, як і виробництво продукції. Не випадково, що саме з 1994 по 1998 роки кількість опитаних, які визначили погіршення стану дозвілля коливалась у межах 71-78%. Динаміку позитивних змін констатувала незначна кількість опитаних (від 2 до 5%). При загальній позитивній тенденції щодо зменшення негативних оцінок екологічній ситуації, які у 2010 році зменшились у порівнянні з 1994 роком на 32,8%, рівень тих, хто констатує погіршення стану дозвілля залишається високим. Він у 2008 році становив 47,5% опитаних, у 2010 – 45,1%.

Оцінка екологічного стану населення України, яка визначилась ситуацією за місцем проживання протягом 2002-2012 років, показала позитивні тенденції щодо зміни несприятливого стану, як і в Україні. Протягом восьми років негативна оцінка, яка включала «вкрай неблагополучну» та «неблагополучну ситуацію» з 49,2% у 2002 році знизилась у 2012 році до 40,2%. А позитивні оцінки, які характеризували відносно благополучну «та цілком благополучну» ситуацію зросли з 18,6% у 2002 році до 38,3% у 2012 році (на 20%). Але співвідношення негативних і позитивних оцінок залишається на боці негативних – 42,1% проти позитивних 37,5%.

Наявність несприятливого екологічного стану обумовлена перш за все забрудненням навколишнього середовища, де проживають люди. На друге місце серед небезпек, які викликають занепокоєння, опитувані поставили забруднення повітря автотранспортом, яке з 2004 року має сталу тенденцію до зростання. На третє місце серед негативних чинників, які обумовлюють ризиковий стан у житті населення, респонденти поставили неякісне харчування через підвищений вміст шкідливих речовин у продуктах харчування. З 2004 року по 2012 рік простежується тенденція до зростання цього негативного чинника. У 2012 році майже сорок відсотків опитаних були занепокоєні низькою якістю продуктів харчування. Забруднення повітря, води та ґрунтів через хімічні речовини та відходи виробництва посіло четверте, п'яте та шосте місце за негативними оцінками респондентів. Забруднення повітря непокоїло у 2012 році третину 30,6% опитаних, води – 28,4%, а ґрунту 22,1%. У всіх випадках простежується позитивна тенденція зниження ризиків забруднення за цими причинами майже на 11-18% протягом десяти останніх років. Констатують наявність радіаційного забруднення у 2012 році майже 20% опитаних. Позитивно оцінювало стан навколишнього середовища 17,1% опитаних. Їх кількість у порівнянні з 2002 роком зросла майже на 7%. Екологічні небезпеки обумовлюють негативні соціальні наслідки, які виявляються у зниженні природних ресурсів для існування людей, в погіршенні здоров'я населення, в зниженні умов та можливостей відтворювання та розвитку людського потенціалу. Отже, екологічні небезпеки створюють простір ризиків для розвитку людини, для її безпечної життєдіяльності, що гальмує і людський, і сталий розвиток в Україні

Висновки. Проведений аналіз щодо визначення взаємозв'язку концептуальних положень людського і сталого розвитку доводить, що Україна поки не досягла істотних успіхів ні в людському, ні в сталому розвитку. Людський сталий розвиток потребує посилення громадської активності населення щодо захисту власних прав та інтересів для забезпечення гідних умов життя та праці; визначення нових пріоритетів соціальної політики, яка б орієнтувалася не лише на соціальний захист населення, але і на активізацію його трудової, підприємницької, творчої активності, що сприятиме збереженню та розвитку людського, культурного, інтелектуального, духовного і соціального капіталу країни. Новою має стати і економічна політика, що в основі якої мають лежати принципи інноваційності та стійкості, справедливий розподіл благ, а метою економічного розвитку – людина, розкриття її можливостей. З позицій коеволюції в нестабільних умовах процеси самоорганізації людини суттєво впливають на якісний стан системи в цілому, тому значно посилюються важелі соціальної

відповідальності людини перед самою собою, своїми близькими, оточенням. Тому пріоритетним стає формування активної діяльній людини, за визначенням Є.Головахи – самоврядної особистості, яка через власне духовне самовдосконалення, становлення цілісного світогляду, розвитку культурного, соціального, інтелектуального потенціалу продукуватиме конструктивні моделі поведінки, змінюючи соціальний порядок, формуючи оновлені соціальні структури.

Напрямами подальших досліджень мають стати методичні розробки щодо емпіричного вимірювання умов та можливостей для людського та сталого розвитку в Україні.

Список використаних джерел

1. Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе [Текст] / Т. И. Заславская // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 3. – С. 5–16. – Библиогр. : с. 16.
2. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – С.158-159
3. Українське суспільство 1992-2012. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 369 с.
4. Як краще залучати та використовувати міжнародну підтримку громадських організацій в Україні? //Матеріали прес-конференції - 2012 - Фонд «Демократичні ініціативи». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/-gromadski-org.htm>
5. Колот А.М. Мифы социальной политики, или с чего следует начинать формирование новой модели / А.М. Колот // *Зеркало недели*. – 2010. - № 2 (781). — [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/3000/3050/68293/>
6. Панькова О.В. Оцінка розвитку людського потенціалу Донецької області/ О.В. Панькова // *Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України* / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Л.В. Шаульська та ін. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2010. – С. 369-385.
7. Панькова О.В. Можливості використання переваг соціального капіталу за умов переходу до сталого розвитку (за результатами соціологічного моніторингу) // *Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр.:* НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 194-214
8. Афонин Э.А., Бандурка А.М., Мартынов А.Ю. Открытая исследовательская концепция; Вып. 2 // *Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ* / Пер. с укр. Ж. Н. Маркус. — 2-е изд-е, перераб. и доп.. — К.: Парламентское изд-во, 2003. — 384 с.
9. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.

Отримано 05.05.2013 р.